

АНОТАЦІЯ

Логвинова М. О. Суспільно-географічні особливості вимушених міграцій у прикордонних регіонах Східної України. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 103 – Науки про Землю (Галузь знань 10 – Природничі науки). – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України, Харків, 2021.

Робота присвячена встановленню просторово-часових особливостей вимушених міграцій у прикордонних регіонах Східної України (на території Донецької, Луганської та Харківської областей), аналізу їх структурно-демографічних особливостей, виявленню проблем внутрішньо переміщених осіб та пошуку шляхів їх вирішення, дослідженню особливостей їх інтеграції до приймаючих громад.

У роботі були поставлені та вирішені такі завдання: виявлено суспільно-географічну сутність вимушених міграцій як складової міграційних процесів регіональної міграційної системи; розкрито та проаналізовано сутність поняття «внутрішньо переміщена особа» (ВПО) як категорії вимушених мігрантів; обґрунтовано використання міждисциплінарних підходів та низки філософських, загальнонаукових, конкретнонаукових та спеціальних методів дослідження для вивчення вимушених міграцій на регіональному рівні; проаналізовано передумови і причини виникнення вимушених міграцій на Сході України; виявлено етапи та хвилі вимушених міграцій, визначено чинники розміщення внутрішньо переміщених осіб у регіонах України; проаналізовано просторово-часові та структурно-динамічні особливості внутрішньо переміщених осіб у прикордонних регіонах Східної України; за допомогою соціологічних методів дослідження, зокрема методу анкетування, визначено проблеми внутрішньо переміщених осіб, особливості їх інтеграції до приймаючих

громад та ставлення місцевого населення до вимушених мігрантів; виконано просторове моделювання інтегральної функції впливу вимушених міграцій у досліджуваному регіоні; запропоновано та обґрунтовано напрями регіональної міграційної політики з питань вимушеної міграції у прикордонних регіонах Східної України.

У роботі розкрито теоретико-методичні основи суспільно-географічного дослідження вимушених міграцій на основі аналізу зарубіжних та вітчизняних досліджень, зокрема сформовано поняттєво-термінологічний апарат дослідження, який розкриває сутність понять «міграційна система», «регіональна міграційна система», «міграційний процес», «вимушена міграція», «внутрішня вимушена міграція», «внутрішньо переміщені особи». Міграційні процеси у прикордонних регіонах Східної України розглядаються у рамках регіональної міграційної системи, яка є сукупністю субрегіональних (обласних) міграційних систем, які характеризуються складністю, ієрархічністю, відкритістю, саморегульованістю, об'єднують міграційні потоки у складі декількох адміністративних областей та можуть функціонувати в рамках окремих міграційних районів. Відповідно до цього обґрунтовано чинники функціонування, розкрито структуру, властивості, спосіб (модель) функціонування регіональної міграційної системи. Розкрито фактори міграцій, види та причини вимушених міграцій.

Обґрунтовано методологію суспільно-географічного дослідження вимушених міграцій з використанням сукупності міждисциплінарних підходів: географічного, системного, синергетичного, інформаційного, історичного, демографічного, економічного, юридичного, соціологічного, психологічного, індивідуального, а також комплексу філософських, загальнонаукових, конкретнонаукових та спеціальних методів. Адаптовано використання методів кластерного аналізу, моделювання інтегральної функції впливу (ІФВ-моделювання), оригінальних методів збору даних (анкетування) та їх аналізу до дослідження вимушених міграцій.

Проаналізовано передумови виникнення вимушених міграцій на Сході України, серед яких виділено заселенські, політичні, соціально-демографічні, економічні, етно-лінгвістичні, культурні та ментальні, які передували головній причині вимушених міграцій – воєнному конфлікту на Донбасі; виділено етапи заселення прикордонних регіонів Східної України та типи міграцій, що їм відповідають; проаналізовано сучасний стан демографічної ситуації та її вплив на вимушені міграції; порівняно економічну ситуацію у прикордонних регіонах Східної України у передконфліктний (у 2013 році) та післяконфліктний (за підсумками 2018 року) період та виявлено її вплив на вимушені міграції; проаналізовано сучасну міграційну ситуацію, зокрема, усі потоки міграцій, внутрішньорегіональні, міжрегіональні та міждержавні міграції.

На основі аналізу динаміки чисельності внутрішньо переміщених осіб виділено три етапи та дві хвилі вимушених міграцій в Україні: етап раптової тимчасової вимушеної міграції населення (лютий–липень 2014 р.); перша хвиля масової вимушеної міграції населення (серпень–листопад 2014 р.); етап обдуманого вимушеної міграції населення (грудень 2014–грудень 2015 р.); друга хвиля масової вимушеної міграції населення (січень–грудень 2016 р.); етап маятникових переміщень ВПО (з 2017 р. – донині). Упорядковано чинники, які впливають на розміщення вимушених мігрантів по території України: безпекові та політичні, територіальні, природно-географічні, економічні, соціально-демографічні, етнолінгвістичні, релігійні та електоральні, соціокультурні чинники. Виявлено, що більшість вимушених мігрантів, орієнтуючись на чинник територіальної близькості до тимчасово окупованих територій, розселяються у найближчих до зони конфлікту регіонах, майже повністю ігноруючи західноукраїнські регіони.

Проведено просторово-часовий аналіз внутрішньо переміщених осіб у прикордонних регіонах Східної України. На досліджуваний регіон припадає 64,85 % від загальної чисельності вимушених мігрантів в Україні, а їх найбільша концентрація в регіоні спостерігається удовж лінії розмежування,

на що вплинули територіальні чинники, а також у великих містах та обласних центрах – Харків, Маріуполь, Краматорськ, Сєвєродонецьк, Бахмут, Слов'янськ тощо. Проаналізовано вікову та статеву структуру внутрішньо переміщених осіб, особливості їх зайнятості. У статевій структурі ВПО усіх адміністративно-територіальних одиниць прикордонних регіонів Східної України, окрім Барвінківського району Харківської області, переважають жінки, у віковій – пенсіонери. У північних районах Луганщини – Біловодському, Кременському, Марківському, Міловському – частка пенсіонерів у віковій структурі ВПО більше 80 %. Частка працездатного населення серед досліджуваних регіонів найбільша у Харківській області (43,5 %), а у м. Харків та Ясинуватському районі Донецької області працездатне населення – переважаюча вікова група вимушених мігрантів.

На основі соціологічних методів, зокрема анкетування, проведеного серед 207 внутрішньо переміщених осіб Донецької, Луганської та Харківської областей, визначено проблеми ВПО, особливості їх інтеграції до приймаючих громад, що дало можливість запропонувати конкретні шляхи покращення ситуації вимушених мігрантів. За результатами опитування усі проблеми, з якими стикаються вимушені мігранти, поділено на соціально-економічні, соціально-психологічні, інституційно-правові. Проведено анкетування і серед місцевого населення Донецької, Луганської, Харківської областей (всього 384 особи) щодо виявлення ставлення населення до внутрішньо переміщених осіб, узагальнено його результати. Розроблено SWOT-аналіз впливу внутрішньо переміщених осіб на приймаючі громади.

Проведено просторове моделювання інтегральної функції впливу за чисельністю ВПО за містами обласного значення та за районами прикордонних регіонів Східної України, побудовані моделі із базовими радіусами 10, 15, 20, 25 км, проаналізовані аномальні значення, визначено населені пункти, що є ядрами надмірної концентрації ВПО. Проведено ранжирування, групування та виконано кластерний аналіз міст обласного значення та районів прикордонних регіонів Східної України за структурно-

демографічними показниками ВПО (всього 25 показників). В результаті кластерного аналізу, проведеного серед міст досліджуваного регіону виділено п'ять кластерів (груп міст), які мають подібні особливості вимушеної міграції, що дозволяє спрогнозувати подальші масштаби вимушеного внутрішнього переміщення населення. Серед районів прикордонних регіонів Східної України виділено чотири кластери.

Розроблено заходи регіональної міграційної політики з питань вимушеної міграції у прикордонних регіонах Східної України у чотирьох напрямках: соціальному, медико-психологічному, інформаційно-правовому, інтеграції ВПО у приймаючі громади. Кожен напрям спрямований на вирішення певної проблеми ВПО. Запропоновані напрями регіональної міграційної політики можна адаптувати для будь-якого регіону України, де проблеми ВПО залишаються невирішеними.

Ключові слова: внутрішня міграція, вимушена міграція, переміщення населення, міграційний потік, міграційний процес, регіональна міграційна система, внутрішньо переміщені особи (ВПО), Східний регіон, Схід України, Донбас, прикордонні регіони, Україна.